

UDK 8. 1751.

TELEVIDENIENING JANR VA TIL XUSUSIYATLARI

Abdulhay Sobirov,

Andijon davlat universiteti professori

Ibrohimjon Zufarov,

"O'ZBEKISTON" teleradiokanali Andijon viloyati bo'yicha uz muxbiri

zufarov23@mail.ru

Anotatsiya: Ushbu maqolada telvideniya zamonamizning eng samarali axborot uzatish vosita sifatida talqin etilib, unda zamonaviy televideniye nutqining tematik, tarkibiy, kompozitsion va stilistik jihatlariga etibor qaratilish zaruriyati yoritiladi. Shuningdek, televideniye ga ham elektron muloqot tizimining kirib kelishi va kontakt aloqali, ya'ni tomoshabinlarning bilvosita va bevosita ishtirokidagi ko'rsatuvlar ko'payib borgani sari so'zlashuv uslubi ta'siri ustunlik qilayotgani misollar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: televideniya, boshlovchi, suhandon, muloqot vositasi

ЖАНРОВЫЕ И ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕЛЕВИДЕНИЯ

Абдулхай Собиров,

Профессор Андижанского государственного университета

Ибрагимджон Зуфаров,

Узбекский корреспондент по Андижанской области телерадиоканала

"УЗБЕКИСТАН"

zufarov23@mail.ru

Аннотация: В данной статье Телевидение трактуется как наиболее эффективное средство передачи информации современности, в ней освещается необходимость ориентации на тематические, структурные, композиционные и стилистические аспекты современной телевизионной речи. На примерах также был проанализирован тот факт, что влияние разговорного стиля преобладает по мере того, как на телевидение внедряются системы электронного общения и все больше и больше передач с контактной связью, то есть с косвенным и прямым участием аудитории.

Ключевые слова: телевидение, ведущий, сухандон, средство коммуникации

GENRE AND LANGUAGE FEATURES OF TELEVISION

Abdulhay Sobirov,

Professor of Andijan State University

Ibrahimjon Zufarov,

Uzbek correspondent for Andijan region of "UZBEKISTAN" television and radio channel

zufarov23@mail.ru

Abstract: This article is interpreted television as the most effective means of information transmission of our time, highlighting the need to focus on the

thematic, structural, compositional and stylistic aspects of modern television speech. It has also been analyzed on the basis of examples of the penetration of the electronic communication system into television and the dominance of contact communication, that is, the influence of colloquial style, as shows with indirect and direct participation of viewers increase.

Keywords: television, presenter, reporter, communication tool

KIRISH

Televideniyeining eng samarali axborot uzatish va muloqot vositasi, zamonaviy jamiyatning muhim ijtimoiy-kommunikativ vositalaridan biri ekanligi oddiy haqiqatdir. Shuning uchun ham, milliy ijtimoiy ongning to'g'ri shakllanishi va rivojlanishida, aynan, televideniye faoliyatiga yuklanadiki, uning nufuzi, avvalambor, keng xalq ommasiga qaratilganligi bilan izohlanadi. Axborot uzatishning tezkor va qulay imkoniyatlari ning tur va shakllari ko'paygani sari raqobatbardoshlik muhiti teleijodkorlardan har qachongidan ko'ra katta mas'uliyat yuklamoqda. Shuni e'tiborga olish zarurki, har qanday axborot til vositasi orqali o'z ifodasini topadi. Shunday ekan, televideniye tilining lisoniy xususiyatlarini o'rganish o'zbek adabiy tilining rivojlanishi, adabiy normalarning amal qilishiga xos ba'zi jihatlarni aniqlashga ham yordam beradi.

N.Mahmudov tilning millat va inson hayotidagi rolga yuqori baho beradi: "... til millat degan birlikning tamal toshi, u boy berilsa, millat ham boy beriladi. ... millatning borligi va birligining bosh belgisi tildir... Til fikr ifodalash, dunyoni bilish, bilim-tajribalarni to'plash, saqlash va keyingi avlodlarga yetkazish, milliy-ruhiy munosabatlarni aks ettirish, go'zallik kategoriyalarini voqelantirish kabi bir qancha vazifalarni bajaradi [1; 3-bet].

Jamiyatda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlar, jahon axborot hamjamiyatining integratsiyalashuvi, yangicha madaniy munosabatlarning shakllanishi qadriyatlar va milliy madaniyatni saqlashning eng muhim vositasi bo'lgan ona tiliga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu hol ikki tomonlama dinamik harakatda bo'lib, bir tomondan, o'zbek adabiy tilida kechayotgan jarayonlar ommaviy axborot vositalari matnlarida ham o'z aksini topsa, ikkinchi tomondan, xalq jonli tilidagi, xususan, leksikasidagi yangiliklar jurnalist va boshlovchilar

nutqida ham aks etib boradi. Teleko'rsatuvlar vositasida ommaga ta'sir o'tkazayotgan nutq sifati darajasi umumiy lingvoekologik muammoning ajralmas qismidir. Suxandon va boshlovchilarning nutq madaniyati nafaqat samarali muloqotning muhim sharti, balki ularning kasbiy yaroqlilik darajasi ko'rsatkichi hamdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Televideniye ham elektron muloqot tizimining kirib kelishi va kontakt aloqali, ya'ni tomoshabinlarning bilvosita va bevosita ishtirokidagi ko'rsatuvlar ko'payib borgani sari so'zlashuv uslubi ta'siri ustunlik qilayotgani kuzatilmoqda. Televideniye jamoatchilik ongiga ta'sir qilish nuqtai nazaridan eng samarali ommaviy axborot vositalaridan biri sifatida jamiyatdagi ma'naviy-axloqiy jarayonlarni belgilovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Boshqa ommaviy axborot vositalari orasida televideniyeining ona tilida so'zlashuvchilarga ta'siri bo'yicha yetakchi o'rinda turishi aniq bo'lsa-da, negadir televizion nutq hali ham kam o'rganilgan soha bo'lib qolmoqda. Ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar, asosan, jurnalistik aspektda bo'lib, televizion janrlarning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan.

Teleboshlovchi va tomoshabinlar auditoriyasi o'rtasidagi ijtimoiy o'zaro ta'sir sharoitida televizion nutq turli xil ijtimoiy, yosh, kasbiy, hududiy va madaniy xususiyatlarga ega bo'lgan juda keng doiradagi odamlarning muloqotini o'zida mujassam etgan makrotizimni tashkil eta boshladi.

Ye.G.Larina telediskurs janrlarini murakkab va rang-barang nutqiy hodisalar sifatida tematik jihatdan quyidagi turlarini ajratib ko'rsatadi:

televizion yangiliklar, teleko'rsatuvlar, televidenidagi film (badiiy film, hujjatli film, drama, melodrama, askiya, komediya, sarguzasht, triller, dahshat, detektiv, erotika), teleserial, televizion spektakl, animatsion film (bolalar yoki kattalar uchun multfilm),

televizion intervyu (portret intervyu, tematik intervyu, intervyuning aralash turi [portret + tematik]),

televizion tergov,

televizion reklama (ijtimoiy-siyosiy, tijoriy, e'lon),
teledebat, teleshou (tok-shou, realiti-shou, o'yin-shou, komediya-shou),
teleo'yin, televiktorina, teleekstremal,
telesayohat, teleklub, teleko'rsatma, telegoroskop,
teleshop, telelotereya, telemaktab,
telemusiqa (musiqiy kontsert, musiqiy dastur, musiqa tanlovi va hokazo),
telesport (Olimpiada o'yinlari, chempionat, kubok va boshqalar),
teledasturlar (vatanparvarlik dasturi, sog'liqni saqlash dasturi, parodiya-hajviy
dastur, pazandachilik dasturi va hokazo)[2].

Ta'kidlash joizki, teleko'rsatuv janrlarining ko'pchiligi keyingi yillarda paydo bo'lgan yoki ilgari mavjud bo'lganlari ham teleboshlovchilar va tomoshabinlar o'rtasidagi sub'ekt-sub'ekt o'zaro ta'siriga o'tish munosabati bilan o'zgartirilgan. Bugungi kunda teletomoshabinning munosabati u yoki bu filmni ko'rsatish, sevimli qo'shiqni musiqiy dasturda ijro etish, qarindosh yoki do'st topish va hokazolarni so'rab murojaat qilgan oddiygina xati bilan chegaralanmaydi, balki ularning bilvosita yoki bevosita eng faol ishtirokidir. An'anaviy "bir tomonlama" monolog turidan monolog janrlari bilan strukturaviy va kompozitsion asosda qarama-qarshi qo'yilgan interaktiv - "ikki tomonlama" dialogik yoki polilogik turga tomon kengayib bormoqda. Bu ikki tur o'z navbatida televizion nutqning ikki xil variantini taqozo etadi:

- 1) oldindan tayyorlangan, muayyan adabiy til me'yorlariga qat'iy amal qilingan nutq;
- 2) qisman rejalashtirilgan, lekin oldindan tayyorlanmagan spontan (tasodifiy) nutq.

Bu xususiyatlar televizion janrlar o'rtasidagi asosiy tarkibiy farqlarni belgilaydi. Shu nuqtai nazardan, O.A.Lapteva televizion diskurs tarkibini stilistik jihatdan publitsistik va so'zlashuv uslubiga xos janrlarga ajratadi[3; 2-11 betlar].

M.Mahametov, F.Fayziyeva, V.Ablyaevalarning "Televideniye asoslari" darsligida ko'rsatuvlar tarkibi 3 guruhga ajratilgan:

1. Axborot janrlari.

Voqeani qisqa va lo'nda tomoshabinga yetkazish. "Axborot", "Yangiliklar", "Davr", "Zamon" va h.k.

2. Publitsistik janrlar.

Bu turkum ko'rsatuvlar dramaturgiya qonunlariga bo'ysungan, tayyorlanish jarayonida rejissyor tomonidan mavzu bir maqsadga yo'naltirilgan, reja asosida amalga oshirilgan bo'ladi. "Tahlilnoma", "Yuzma-yuz", "Inson va qonun" va h.k.

3. Badiiy janrlar.

Muallif tasavvurida o'ylab topilgan, rejissyor tomonidan sahnalashtirilgan mavzular, loyihalar. "Otalar so'zi – aqlning ko'zi", teleseriallar va h.k.

O.A.Lapteva televizion janrlarning rivojlanish tendentsiyalari asosida televizion nutqni o'rganish va uning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish "erkin" janrlarning ko'payishi va kengayishi, shunga mos ravishda televizion dasturlarning "tartiblangan" qismining qisqarishi mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu tendentsiya, muallif to'g'ri ta'kidlaganidek, televizion nutq ta'siri samaradorligini oshirish bilan bevosita bog'liq va "ayniqsa teledasturlar uslubini jadal qayta qurishda, "so'zlashuv" uslubidagi yangi-yangi ko'rsatuvlarning jadal o'sishi va paydo bo'lishida namoyon bo'lmoqda. Ularning ko'pchiligi to'g'ridan-to'g'ri efirga uzatiladi, ya'ni til jihatidan hech bir tahrir qilinmaydi [3].

Televizion nutqning "so'zlashuv" janrlarini belgilashda faqat nisbiylik asosida yondashish mumkin, chunki televideniye nutqida so'zlashuv nutqi elementlari kuzatiladi, va umuman, og'zaki adabiy nutqning ommaviy turini ifodalaydi. V.G.Kostomarovning ta'kidlashicha, "Ommaviy axborot vositalari, xususan, televideniye keskin tanqidlarga sabab bo'lmoqda. Bu yerda gap nafaqat adabiy va til me'yorlarini buzishda, balki, aynan, so'zga hurmatsizlikda, "til belgisi"ni va u orqali milliy an'anaviy mentalitetni o'zgartirishga urinishdadir" [4].

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Darhaqiqat, televizion nutqning erkinlashuvi natijasida o'zbek telekanallarida ham adabiy til me'yorlarini inkor etuvchi anchagina salbiy oqibatlar kuzatilmoqda. So'nggi o'n yilliklarda kuzatilayotgan jurnalistik nutq madaniyati darajasining pasayishi jamiyatda xavotir uyg'otmoqda. Shuningdek, ommaviy

axborot vositalarining tijoratlashuvi ham nutq madaniyati darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatib, jurnalistik mahorat mezonlarining pasayishiga va xodimlar o'rtasida noprofessionallikning keng tarqalishiga olib keldi.

B: Lekin mana Feruzaxonni hozir ko'rgan muxlisla, bizani pavilyon ancha o'zgardi, juda chiroyli chirog'lar, uni ustiga Feruzaxonni ustide libosiga juda mos. Bitta bo'b o'tiribsiz, ko'z tegmasin qareng. Rasa chiroyli yarashibdi, qareng nima disiz?! Gapirila dekoratsiyala haqida nima disla?

B: Dekoratsiyalar judayam chiroyli. Baraka topishsin.

B: Zo'r TVni rahbariyatiga rahmat dimiz. Kundan-kun o'zgarishla, kundan-kun yurtdoshlarimizga yangiliklarimiz juda ko'p. Feruza siz ham o'zgartirmisizmi mobodo taxallusizi?

B: Yo', man hich o'ylab ko'rmaganman. Manga o'zimi ismim yoqadi, o'zimi familiyam yoqadi. Taxallus haqida hech o'ylab ko'rmaganman.

B: Man topdim.

B: Familiyez nima?

B: Mustafayeva, jarangli.

B: Man topdim sizga.

X: Maniyam familiyam chiroyli, ismimam chiroyli mejduprochim.

B: Yo' yo' man familiyezi xunu demoqchimasman.

B: Feruzaga topdim. Baland. Feruza baland.

B: Yo' Feruza turnachi.

B: Turnamas chiroyli oqqushmi, lebedmi bir shunga o'xshash qo'ying.

B: Yo' yo' baland, Feruza balande e bola qara Feruza baland, baland.

B: Baland yoqdi.

B: Bo'ldi bugundan manga taxallus qo'yildi. Feruza baland.

B: Xop man tanka qo'ysammikin-a, o'ylayappan-da. Kechasi bilan o'ylab chiqaman endi.

B: Botir aka keyingi mehmonimiz kemaslaridan ungayam bitta taxallus topbering. Shunaqa taxallusla e'lon qisek-chi.

B: Hozircha u mehmonni chaqiramiz. Endi bugun dasturimizda kim mehmon bo‘b kesa bitta-bitta taxallus bilan ketadi. Navbatdagi mehmonimizani e‘lon qilamiz, azizlar. Bu ijodkor ham Xorazmdan. Xorazmni eng go‘zal, latofatli qo‘shiqchilaridan Dilafruxxon Hayitmetova bugun mehmonimiz. Marhamat.

B: Brravo, Dilafruxxon xush kelibsiz, keling.

(“Uxlamaysizmi?” ko‘rsatuvi, 360-soni, 2023 y.)

Bunday maqsadsiz va mazmunsiz, qadsiz, grammatik va leksik me‘yorlarga amal qilinmagan quruq gaplar bilan uch soat efirni band qilib o‘tirish, noprofessional boshlovchilarning almoyi-aljoyi gaplari tomoshabinning umumsaviyasini tushirmaydimi? So‘zning, qadriyatlarining qadsizlanishiga olib kelmaydimi?

Mohir teleboshlovchi va ijodkor Muslim Yo‘ldoshev “Bugungi kun boshlovchisi qanday bo‘lishi kerak?” nomli maqolasidai boshlovchi va suxandonlarning kasbiy mahoratini oshiruvchi eng muhim omillardan biri, bu – ko‘p kitob o‘qish ekanligi haqida kuyinib yozadi:

“Kitob o‘qilganda ma‘lumot olish va qahramonlar taqdiriga sherik, hamdard bo‘lish bilan birga ko‘zlarimiz so‘zlarning imlosiga, tuzilishiga ham o‘rganadi. Ko‘z xotiramiz ham ishlay boshlaydi. Va ba‘zi bir chalasavodlar talaffuz qilganiday emas, yozuvchi yozganiday to‘g‘ri o‘qiy boshlaymiz. Kitoblarda kamdan-kam hollarda so‘zlar noto‘g‘ri yoziladi. O‘qiyvergandan so‘ng ko‘zning o‘zi o‘rganib, miyaga signal borib, tilga to‘g‘ri talaffuz qilishga buyruq beradi. O‘shanda “talat” emas, tal‘at, “suvrat” emas surat, “surat” emas sur‘at ekanini ajrata boshlaymiz. “Dalli” bilan “dali”ning, “arg‘uvon” bilan “armug‘on”ning boshqa-boshqa narsa ekanini anglaymiz. Agar mana shu ikki so‘zni ajratib, anglab olsak, “arg‘umoq” degan uchinchi so‘z ham bor ekanini tushunib yetamiz” [5].

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, zamonaviy televideniye nutqining tematik, tarkibiy, kompozitsion va stilistik jihatdan xilma-xil lingvistik xususiyatlarini o‘rganish dolzarbligicha qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқ маданияти. Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007. –Б.3.
2. Ларина Е.Г. Телевизионный дискурс и его жанровое разнообразие // <https://cyberleninka.ru>
3. Лаптева О.А. Живая русская речь с телеэкрана. Разговорный пласт телевизионной речи в нормативном аспекте. 5-е изд. М., 2003. – Б. 2, 11
4. <https://litresp.ru/chitat/ru/K/kostomarov-vitalij-grigorjevich/yazikovo-vkus-epohi>
5. <http://muzaffar.uz/saboqlar/4174-bugungi-kun-boshlovchisi-qanday-bolishi-kerak.html>
6. [zenodo.org](https://zenodo.org/record/7809493/files/Ishanjanova...) record/7809493/files/Ishanjanova ...
7. [zienjournals.com](https://zienjournals.com/index.php/jpip/article/download/...) index.php/jpip/article/download/...